

DĖL LIETUVIŲ KALBOS VEIKSMAŽODŽIŲ PRIESAGŲ

§ 1. Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžiai gali būti sudaromi maždaug su 80-čia priesagų¹. Iki šiol negausiuose lietuvių kalbos veiksmažodžių darybos tyrinėjimuose visos priesagos buvo traktuojamos kaip atskiri savarankiški darybos vienetai, t. y. savarankiškos darybinės morfemos (plg. Pr. Skardžiaus ir J. Otremskio darbus). Tiesa, J. Otremskio gramatikoje² užsimenama, kad priesaga *-dinti* laikytina priesagos *-inti* variantu, *-dyti* – priesagos *-yti* variantu, o *-lioti*, *-čioti* – priesagos *-oti* variantais. Nors gramatikos autorius plačiau šios minties nepaaiškina, atrodo, kad, nurodydamas minėtus variantus, J. Otremskis remiasi genetinio priesagų bendrumo principu, t. y. principu „kas iš ko“, kokios paprastesnės priesagos variantu yra labiau sudėtinga priesaga.

Nuosekliai išskiriant visas priesagas, galima užfiksuoti kiekvieną veiksmažodžių darybos atvejį. Tačiau toks veiksmažodžių darybos analizės būdas nėra labai patogus, nes yra palyginti didelis priesagų skaičius, o, be to, kiekviena iš jų yra vartojama skirtingose pozicijose.

§ 2. Šiuolaikinės žodžių darybos reikalavimas aprašyti ne atskirus darybos atvejus, o visą kalbos darybinę sistemą kelia uždavinį „ieškoti bendrybių tarp skirtumų“³, kalbėti apie kelis vienos morfemos alternantus, t. y. iškelti apibendrintą morfemą, kaip tam tikrą darybinį invariantą.

Tarybinėje kalbotyroje dabar yra oficialiai pripažintas morfonologinis požiūris į darybinę morfemą⁴. Remdamiesi distribucijos kriterijais, šio požiūrio šali-

¹ Tiek priesagų galima įžiūrėti veiksmažodžiuose, fiksuotuose septyniuose „Lietuvių kalbos žodyno“ tomuose.

² J. Otremski, Gramatyka języka litewskiego, II, Warszawa, 1965, 307–416.

³ Žr. Г. С. Зенков, Вопросы теории словообразования, Фрунзе, 1969, 82.

⁴ Morfonologinis požiūris, kuris remiasi deskriptyvinės lingvistikos fizinės interpretacijos šalininkų sudarytais morfemos sąvokos principais, išdėstytas I. S. Uluchanovo ir V. V. Lopatino parašytame trumpo Akademinės rusų kalbos gramatikos varianto žodžių darybos skyriuje (žr. Основы построения описательной грамматики современного русского литературного языка, Москва, 1966, 51–55), taip pat M. D. Stepanovos knygoje „Sinchroninės žodžių analizės metodai“ (žr. М. Д. Степанова, Методы синхронного анализа лексики, Москва, 1968, 80–90).

ninkai iškelia tokius darybos elementų jungimo į morfemą principus: vienos morfemos variantais laikomi tokie elementai, 1) kurie turi bendrą reikšmę, 2) tarp kurių yra papildomosios distribucijos santykis, 3) kurių fonetinis skirtumas yra pagrįstas morfonologiškai. Vadinasi, į vieną darybinę morfemą sujungiami, visų pirma, tie darybiniai elementai, kurie atlieka tas pačias funkcijas. Tačiau morfema yra ir tam tikras fonetinės formos invariantas, leidžiantis tik kai kuriuos dėsniskus tos formos pakitimus⁵.

§ 3. Remiantis šiais principais, dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodžių priesagas galima suskirstyti į 9 grupes, sujungti į 9 morfemas-invariantus, arba sufiksemas⁶: *-au(ti)*, *-en(ti)*, *-ė(ti)*, *-inė(ti)*, *-in(ti)*, *-y(ti)*, *-o(ti)*, *-telė(ti)*, *-uo(ti)*. Vienos iš jų turi daugiau variantų, kitos – mažiau. Daugiausia variantų turi sufiksema *-o(ti)* (21), sufiksema *-uo(ti)* turi 15 variantų, *-ė(ti)* – 10, o *-in(ti)* – tik 2.

Vienos sufiksemos variantai atlieka tas pačias funkcijas: su jais padaryti veiksmažodžiai priklauso tiems patiems semantiniams-struktūriniais tipams, visi jie turi tas pačias darybines reikšmes. Pvz., sufiksemos *-o(ti)* variantų *-oti*, *-ioti*, *-čioti*, *-l(i)oti*, *-n(i)oti*, *-snoti*, *-sčioti* ir t. t. vediniai (*buvóti*, *sukióti*, *skámbčioti*, *spélióti*, *žerglóti*, *bilsnóti*, *keiksnóti*, *móscioti* ir t. t.) turi bendrą kartotinę reikšmę. Priesagų *-inti* ir *-dinti* vediniai turi bendrą priežastingumo reikšmę, plg. *auginti* ir *juókdinti*. Vediniai, padaryti su sufiksemos *-ė(ti)* variantais rodo arba pasikartojantį, arba ilgai trunkantį veiksmažodžiai – pasikartojantį arba priežastinį veiksmažodžiai – pasikartojantį arba priežastinį veiksmažodžiai turi veiksmo staigumo, momentiško reikšmę. Iš visų priesagų savo leksinėmis-gramatinėmis funkcijomis ir bendra darybine reikšme išsiskiria sufiksemos *-(inė)ti* variantai *-inėti*, *-dinėti*, *-alinėti* ir kt. Iteratyviniai-deminutyviniai šių priesagų veiksmažodžiai reiškia neapibrėžtos trukmės veiksmažodžiai. Vadinasi, visi jie yra eigos veiksmo. Tik su *-inė(ti)* daromi eigos veiksmo veiksma-

⁵ Pastaraisiais metais pasirodžiusioje G. S. Zenkovo knygoje (žr. Г. С. Зенков, Вопросы теории словообразования, Фрунзе, 1969) iškeliamas funkcinė darybinės morfemos interpretacija. Čia laikoma, kad, pvz., sufiksai į sufiksemas turi būti jungiami ne pagal garsinį panašumą, o pagal bendrumą funkcijos, kurią jie atlieka darybinėje kalbos sistemoje. G. S. Zenkovas kelia mintį, kad funkcinė morfemos koncepcija yra aukštesnė pakopa, lyginant su morfonologine, kad darybinių vienetų, turinčių bendrą funkciją, fiziniai skirtumai negali būti kliūtimi, sujungiant tuos vienetus į labiau apibendrintą, aukštesnio lygio morfemą, į tam tikrą funkcinį invariantą.

Turėdami prieš akis gausią medžiagą ir žinodami, kad, vienu atveju, tas pačias funkcijas gali atlikti visai skirtingos fonetinės sudėties priesagos, o kitu atveju, viena ir ta pati priesaga gali atlikti kelias funkcijas, čia laikysimės oficialaus požiūrio į darybinę morfemą.

⁶ Sufiksemos terminas čia įsivedamas rūšinei sąvokai nusakyti morfemos, kaip giminės sąvokos, atžvilgiu. Sufiksemos variantai čia vadinami tiesiog priesagomis.

žodžiai iš priešdėlinių įvykio veiksmo veiksmažodžių (*atléisti* – *atleidinėti*, *įsakýti* – *įsakinėti*).

§ 4. Negalima nepažymėti, kad kartais vedinių, sudarytų su pagrindiniu variantu (apie pagrindinį variantą žr. § 6), semantika yra platesnė už kitų variantų vedinių semantiką. Pvz., veiksmažodžiai, padaryti su priesaga *-ėti*, gali reikšti ir pasikartojantį, ir besitęsiantį veiksmažodį (*ráugėti* „dažnai atsirūgti“, *áušėti* „pamažu aušti“), priesagos *-dėti* veiksmažodžiai gali turėti tik duratyvinę (*svérdėti*, *mérdėti*), o priesagos *-sėti* vediniai – tik iteratyvinę reikšmę (*birbsėti*, *linksėti*). Atskirų variantų vedinių reikšmių specializacija pastebima ir kitų sufiksemų veiksmažodžiuose: pvz., priesagos *-yti* vediniai gali būti ir iteratyvai, ir kauzatyvai (*mėtyti* „ne kartą mesti“, *tirpyti* „daryti, kad tirtų“), priesagos *-dyti* vediniai – dažniausiai kauzatyvai (*guldýti*, *pýkdýti*), priesagos *-styti* vediniai – tik iteratyvai (*dangstýti*, *piáustyti*). Tačiau tokią reikšmių specializaciją apsprendžia ne priesaga, o pamatinio veiksmažodžio semantika: kauzatyvinę reikšmę gali turėti tik veiksmažodžiai, padaryti iš savaiminį veiksmažodį ar būseną reiškiančių veiksmažodžių, iteratyvinę – iš aktyvų veikėjo veiksmažodį nusakančių veiksmažodžių.

Nevienodos ir sufiksemos *-in(ti)* vedinių reikšmės. Nors jų bendra darybinė reikšmė – kauzatyvinė, kauzatyvumas, nusakomas šios morfemos vedinių, yra dvejopas: dauguma veiksmažodžių, padarytų su pagrindiniu sufiksemos variantu *-inti*, reiškia aktyvų veiksmažodį, vykdomą dėl to, kad vyktų pamatiniu žodžiu išreikštas veiksmas (*auginti* „daryti, kad augtų“); veiksmažodžiai, padaryti su priesaga *-dinti*, reiškia pasirūpinti, leisti, skatinti kitą veikėją daryti tai, kas išreikšta pamatiniu žodžiu (*áusdinti* „pasirūpinti, kad kas austų“). Ir nors priesagos *-dinti* vedinių parūpinamoji (kuratyvinė) reikšmė labai ryški, ją taip pat sąlygoja pamatinio veiksmažodžio semantika: kuratyvinę reikšmę gali turėti tik vediniai, padaryti iš tranzityvinių aktyvaus veiksmo veiksmažodžių; veiksmažodžiai, padaryti su *-dinti* iš savaiminio veiksmo intranzityvinių veiksmažodžių, turi paprastą kauzatyvinę reikšmę (*žéldinti* „daryti, kad želtų“); kita vertus, yra veiksmažodžių su priesaga *-inti*, padarytų iš aktyvaus veiksmo veiksmažodžių ir turinčių kuratyvinės reikšmės atspalvį (*laipinti* „versti lipti ką kitą“). Visa tai rodo, kad veiksmažodžių, sudarytų su kai kuriais variantais, reikšmių specializacija, negalėtų prieštarauti sufiksemos, kaip tam tikro darybinio invarianto, pripažinimui.

§ 5. Vienos veiksmažodžių darybinės morfemos variantai dažniausiai atitinka papildomosios distribucijos reikalavimus. Tarp dviejų elementų yra papildomosios distribucijos santykis, jei vienas iš jų yra vartojamas tokioje pozicijoje, kokioje niekada negali būti vartojamas antras⁷. Pavyzdžiui, tarp dviejų sufiksemos variantų *-inti* ir *-dinti* yra papildomosios distribucijos santykis, kadangi *-inti* niekada negali jungtis prie kamieno, besibaigiančio balsiu ar dvibalsiu (plg. *aug-inti*, *dėg-inti* ir *jó-*

⁷ Plg. Г. Глисон, Введение в дескриптивную лингвистику, Москва, 1959, 125.

dinti, liẽ-dinti). Be to, priesaga *-inti* gali bũti dedama prie įvairiũ pagrindiniũ veiksmažodžiũ formũ kamienũ, o priesagos *-dinti* vediniai aiškiai sietini su bendratimi.

Medžiaga rodo, kad visos lietuviũ kalbos veiksmažodžiũ priesagos, prasidedančios balsiu, niekada nededamos prie tũ veiksmažodžiũ kamienũ, kurie baigiasi balsiu ar dvibalsiu. Siekiant išvengti balsiũ susidũrimo, ir įsivedamos priebalsiais ar jũ junginiais (*d, st, n, sn, l* ir kt.) praplẽstos priesagos.

§ 6. Kaip jau buvo minẽta, vienodas funkcijas atliekančios priesagos yra laikomos vienos sufiksemos variantais tik tada, jei jos yra iš esmẽs tos pačios fonetinės sudẽties, t. y. jei jũ fonetiniai pakitimai yra dẽsningi ir paaiškunami morfonologiškai.

Visos minẽtos devynios veiksmažodžiũ sufiksemos turi savo pagrindinius variantus, pvz., sufiksemos *-in(ti)* pagrindinis variantas yra *-inti*, sufiksemos *-y(ti)* – *-yti*, sufiksemos *-ẽ(ti)* – *-ẽti* ir t. t. Kiti šiũ sufiksemũ variantai, išlaikydami bendrã pagrindinĩ formantã *-in, -y-, -ẽ-* ir kt., yra praplẽsti tam tikromis fonemomis. Kai kurios priesagos praplečiančios fonemos yra atsiradusios dël fonologiniũ priežasčių. Štai sufiksemũ *-in(ti), -y(ti), -ẽ(ti), -inẽ(ti)* variantai *-dinti, -dyti, -dẽti, -dinẽti* dažniausiai yra dedami prie pamatiniũ kamienũ, besibaigiančių balsiu ar dvibalsiu, norint išlaikyti nepakeistã pamatinio žodžio prozodinẽ struktũrã (*šãudyti : šãuti, kãldinti : kãlti, svẽrdẽti : svĩrti, jodinẽti : jõti*). Sufiksemos *-o(ti)* varianto *-čioti* atsiradimã yra nulẽmęs ištiktukũ formanto *t*, ir priesagos *-ioti* susidũrimas (*tãrkšt + ioti, mirkt + ioti*).

Daugumos kitũ variantũ atsiradimã yra apsprendẽ morfemũ kontaminacijos procesai, arba vadinamũjũ sudẽtiniũ priesagũ susidarymas. Dël kontaminacijos yra susidarẽ dauguma sufiksemos *-o(ti)* variantũ. Pvz., denominatyviniũ veiksmažodžiũ *murksõti : murksã, vẽpsõti : vẽpsã* daryba sudarẽ sąlygas atsirasti priesaga *-soti* (*dũbsõti* „bũti įdubusiam“: *dũbti, mirksõti* „bũti įmerktam“: *miřkti*). Variantai *-styti* ir *-stelẽti* (*-sterẽti*) atsirado, susijungus priesagai *-yti* su veiksmažodžiũ esamojo laiko kamieno formantu *-st-* (*barstýti : birsta, lankstýti : liřksta, džiãustyti : džiũsta, juõstelẽti : juõsta*).

Lietuviũ kalboje yra įvairios struktũros sudẽtiniũ priesagũ. Pvz., sufiksemos *-au(ti)* variantas *-ikauti* (*meilikãuti : mylẽti, meĩlyti; mainikãuti : mainýti*) yra atsiradẽs dël apibendrintos denominatyviniũ veiksmažodžiũ darybos (*plẽšikãuti : plẽšikas, grobikãuti : grobikas*). Pastaruosiuose veiksmažodžiuose sinchroniniu požiũriu galima taip pat ižiũrẽti sudẽtinẽ priesagã *-ikauti*, siejant šiuos vedinius su veiksmažodžiais *grõbti* ir *plẽšti*. Tokiu pačiu keliu yra atsiradẽ ir sufiksemos *-uo(ti)* variantai *-iniuoti, -uoliuoti, -uriuoti, -iniuoti* ir kt. Plg. *gaišuliũoti : gaišti, snýguriuoti : snĩgti, stoviniũoti : stovẽti* ir *bimbaliũoti : biřbalas, plũduruoti : plũduras, tinginiũoti : tinginýs*.

§ 7. Bendrã formantã *-ẽ-* turinčias priesagas *-inẽti* ir *-telẽti* galima bũtũ laikyti vienos sufiksemos *-ẽ(ti)* variantais (panašiai kaip *-sẽti, -dẽti, -elẽti* ir kt.).

Tuo labiau, kad jų fonetinės sudėties pakitimus taip pat būtų galima paaiškinti kontaminacijos procesais. Priesagos *-inėti* susidarymą, atrodo, galima sieti, pavyzdžiui, su veiksmažodžių *gūrinėti : gūrinti, kūprinėti : kūprinti* daryba, o priesaga *-telėti*, matyt, bus atsiradusi, susijungus ištiktukų formantui *t* su priesaga *-elėti*. Tačiau ryškiai išsiskiriančios priesagų *-inėti* ir *-telėti* funkcijos, tik jų vediniams būdingos darybinės reikšmės duoda pakankamą pagrindą laikyti šias priesagas savarankiškoms darybinėmis morfemomis.

§ 8. Pažymėtinas ir tas faktas, kad keli vienos darybinės morfemos variantai yra vartojami tik deverbatyvinės darybos veiksmažodžiuose. Denominatyviniai veiksmažodžiai yra daromi tik su priesagomis, kurias aukščiau vadinome pagrindiniais sufiksemos variantais (žr. § 6). Tai, matyt, lemia pamatinių vardažodžių kamienų, paprastai besibaigiančių priebalsiu, struktūra.

Visos čia iškeltos veiksmažodžių priesagų ir jų vedinių ypatybės leidžia pasinaudoti minėtais morfemų identifikacijos principais ir klasifikuoti lietuvių kalbos veiksmažodžius į darybos tipus pagal devynias darybines morfemas.

ПО ПОВОДУ ГЛАГОЛЬНЫХ СУФФИКСОВ В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Применяя принципы идентификации словообразовательных элементов, признанные многими языковедами (1. тождественное значение; 2. отношение дополнительной дистрибуции; 3. морфологическая обусловленность материального различия), в статье делается попытка все глагольные суффиксы литовского языка классифицировать по морфемам. Принадлежащими одной морфемной единице здесь признаются семантически тождественные и материально близкие суффиксы, напр., вариантами одной суффиксемы являются суффиксы *-ėti, -sėti, -dėti, -alėti, -elėti* и др., вариантами другой суффиксемы — суффиксы *-inti* и *-dinti* и т. д. Всего выдвигается девять инвариантных суффиксем: *-au(ti), -en(ti); -ė(ti), -inė(ti), -in(ti), -y(ti), -o(ti), -telė(ti), -uo(ti)*.